

PENKERI LIETUVOS IR EUROPOS SAJUNGOS SANTYKIŲ METAI

RYTIS MARTIKONIS

Įvadas

Lietuvos tarptautinio pripažinimo penkmetis raginte ragina pradėti sistemingiau nagrinėti Lietuvos užsienio politiką. Praėjęs laikas leidžia bandyti vertinti ir apibendrinti. Dabar, kai vis daugiau kalbama apie Lietuvos narystę Europos Sąjungoje (ES), natūralu būtų atsigręžti į santykių tarp Lietuvos ir ES pradžia. Tuo pačiu tai būtų proga pradėti aiškintis ir kai kuriuos painesnius šių santykių momentus.

Prieš pradėdant tokį aiškinimąsi, būtinos kelios išankstinės pastabos. Pirmą, straipsnyje bus bandoma apžvelgti ES pažiūras Lietuvos atžvilgiu bei jų keitimąsi. Pirmenybė bus teikiama ne Lietuvos užsienio politikos žingsniams, bet žvilgsniui iš ES pusės. Tokį pasirinkimą lemtų pripažinimas, kad būtent Europos Sąjunga, jos atskiros valstybės buvo ir yra aktyviaja bei lemiančiaja santykių su Lietuva puse. Lietuva čia nėra išimtis. Didžia dalimi tas pats tiktų ir kitoms Vidurio ir Rytų Europos (VRE) valstybėms.

Antra. Nežiūrint į tai, kad kiekvienos ES valstybės vaidmuo, nustatant Lietuvos – ES santykius buvo skirtingas, į ES bus žiūrima kaip į visumą. Aiškumo dėlei reikia pabrėžti, kad ES atsirado kaip Maastricht

to sutarties (arba Sutarties dėl Europos Sąjungos) išdava. Paprasčiau tariant, Europos Bendrija (EB) prieš trejetą metų tapo ES dalimi. Tad, neatsitiktinai straipsnio pradžioje yra minima EB, po to - jau ES. Pasikeitė ir narių skaičius. Nuo 1995 m., įstojus Austrijai, Švedijai ir Suomijai, ES sudaro penkiolika valstybių. Išskyrus Šveicariją, Norvegiją bei keletą nykštukinių valstybių, ES apima didesnę Europos žemyno dalį - vadinamąją Vakarų Europą. Kokybiniai ES gyvavimo pokyčiai (pvz., vieningos valiutos įvedimo tvarkaraštis, institucijų sąveika, asmenybių pasikeitimai ir pan.), į rašinio apimtį nepatenka.

Trečia. Straipsnyje daugiausia remiamasi oficialiais ES dokumentais, t.y. tuo, ką yra patvirtinę ES valstybių vadovai, užsienio reikalų ministrai, Europos Komisija. Akademinės publikacijos, spaudos pranešimai neaptarinėjami. Visos kursyvu išskirtos citatos verstos autoriaus.

1. Santykių užmezgimas

ES ir Lietuvos santykių pradžia reikėtų laikyti 1991 m. rugpjūčio 27 d. Tą dieną dvylika EB užsienio reikalų ministrų, susirinkę neeilinio savo posėdžio Briuselyje priėmė Pareiškimą dėl Baltijos valstybių¹. Priešingai visiems Briuselio dėsniams, tą rugpjūtį Bendrijos užsienio reikalų ministrams atostogauti neteko.

Rugpjūčio 20 d. jie rinkosi taip pat neeilinio posėdžio. Aišku, kad perversmas Sovietų Sąjungoje buvo vienintelis darbotvarkės klausimas. Po posėdžio sekė susirūpinimo ir neaiškumo persmelktas pareiškimas. Rugpjūčio 22 d. - jau kitas pareiškimas dėl padėties SSRS ir jau visiškai kitokios nuotaikos. *“Europos Bendrija sutiko perversmo Sovietų Sąjungoje žlugimą su dideliu palengvėjimu ir pasitenkinimu,”* - buvo sakoma pareiškime².

Dar po penkių dienų (rugpjūčio 27 d.) - susirinkę EB ministrai savo pareiškimą pradėjo taip: *“Bendrija ir jos valstybės narės šiltai sveikina Baltijos valstybių suvereniteto ir nepriklausomybės, prarastų 1940 m., atstatymą.”* Antroji pastraipa dar konkretesnė: *“Dabar, daugiau nei po penkiasdešimties metų, atėjo laikas šioms valstybėms užimti teisėtą vietą tarp Europos Tautų. Todėl Europos Bendrija ir jos valstybės-narės patvirtina savo sprendimą nedelsiant užmegzti diplomatinius santykius”*³.

“Techniškai” šį sprendimą įgyvendinti Bendrijos valstybės galėjo tik atskirai. Pirmosios buvo Danija, Prancūzija, Vokietija, Didžioji Britanija, galiausiai - Portugalija ir Graikija. (Palyginimui: JAV apie

diplomatinių santykių atkūrimą paskelbė rugsėjo 1 d. SSRS Valstybės Taryba - rugsėjo 6 d.; tiesa, dar liepos mėnesį buvo pasirašyta Sutartis dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų su Rusijos Federacija.)

EB atveju lyg ir ne toks jautrus Lietuvos inkorporavimo į SSRS pripažinimo (ar nepripažinimo) klausimas. Pati EB, politiškai pradėjusi stiprėti tik paskutinįjį dešimtmetį, yra unikalus pokarinio susitaikymo rezultatas. Jos pastangos šio susitaikymo erdvę - ir iš to kylančią gerovę - išplėsti į VRE atrodė labai viltingai. Nesileidžiant nagrinėti EB tarptautinio subjektiškumo klausimo, galima teigti, kad EB rugpjūčio 27 d. pareiškimas jai buvo pastanga atversti švaresnį Lietuvos ir Europos santykių puslapį - be praeities kompromisų ar sandėrių šleifo.

Rugpjūčio 27 d. pareiškimas buvo vieningas EB akordas, ne tik sugražinęs Lietuvą į oficialiąją tarptautinę sceną, bet tam tikra prasme nubrėžęs ir Lietuvos perspektyvas joje. 3-ame pareiškimo paragrafe buvo išreikštas lūkestis, kad *“Baltijos Valstybės turi greitai tapti tarptautinių organizacijų, tokių kaip Jungtinės Tautos, ESBK ir Europos Taryba, narėmis bei dalyvėmis”*⁴. Ir iš tiesų, Europos Saugumo ir Bendradarbiavimo Konferencijos (ESBK) ir JTO nare Lietuva tapo po poros savaitių. Narystės Europos Taryboje teko palaukti kiek ilgiau.

Galima manyti, kad rugpjūčio 27 d. EB galingieji dar nebuvo iki galo apsisprendę dėl Lietuvos ir EB santykių modelio. Pareiškus įsipareigojimą remti Baltijos šalių ekonominį ir politinį vystymąsi, EB Komisijai buvo pavesta *“ištirti visas ekonominio bendradarbiavimo galimybes ir greitai laiku pateikti pasiūlymus”*. Minčių apie sutartis, matyt, būta, nes EB tuo metu buvo aktyviai beplėtojanti sutartinius ryšius su VRE valstybėmis. Su Višegrado valstybėmis jau buvo pasirašytos ekonominio ir prekybinio bendradarbiavimo sutartys, artėjo derybos dėl asociacijos sutarčių. Pavyzdžiui, jau minėtame rugpjūčio 20 d. pareiškime dėl padėties Sovietų Sąjungoje (jos tuometiniai vadovai buvo pagrindiniai adresatai) buvo aiškiai išsakytas Bendrijos pasiūlymas sudaryti asociacijos sutartis su Vengrija, Lenkija ir Čekoslovakija. Įdomu pastebėti, kad Bulgarija Rumunija buvo skiriamos lyg ir kitai kategorijai valstybių, kuriose vykstančias reformas Bendrija *“visiškai remia”*. Albanijos atžvilgiu buvo numatoma *“toliau stiprinti kontaktus”*. Baltijos valstybės tame pareiškime buvo minimos atskira pastraipa, vis dar santykių tarp SSRS “centro” ir respublikų kontekste⁵.

Taip pat galima manyti, kad per keletą dienų po rugpjūčio 27 d. pareiškimo buvo apsispręsta dėl pagrindinių EB ir Lietuvos santykių principų. Lietuvos, Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministrai 1991

m. rugsėjo 6 d. buvo pakviesti į bendrą posėdį su EB užsienio reikalų ministrais. Iš Lietuvos posėdyje dalyvavo tuometinis užsienio reikalų ministras A. Saudargas. Susitikimo proga (*“tokia šventiška proga”*) buvo priimtas bendras pareiškimas *Dėl Baltijos valstybių*⁶. Greta sveikinimų ir kitokių bendresnio pobūdžio pareiškimų, Bendrija fiksavo du dalykus. Pirma, buvo pareikšta, kad Lietuva, Latvija ir Estija turėtų dalyvauti EB techninės pagalbos PHARE programoje. Antra, konstatuota, kad Komisija artimiausiu metu rengiasi sudaryti prekybos ir bendradarbiavimo sutartį su Baltijos valstybėmis. Npaisant gana techniškų pavadinimų, tai buvo svarbūs sprendimai, reiškiantys, kad Baltijos valstybės įtraukiamos (ar bent eventualiai turės būti įtrauktos) į Vakarų Europos integracijos erdvę. Galima pasakyti ir kitaip: Bendrijos požiūriu Baltijos valstybės buvo ištraukiamos iš SSRS erdvės.

Ne mažiau svarbus, gal net labiau “išduodantis” EB intencijas buvo sprendimas dalyvauti PHARE programoje. Mat, prekybos ir bendradarbiavimo sutartys (vadintos pirmos kartos sutartimis, nes tai buvo pirmosios sutartys tarp VRE valstybių ir EB apskritai) buvo pasirašomos ir su Vidurio ir Rytų Europos valstybėmis, ir su SSRS (vėliau tokios sutartys pasirašytos su visomis Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) valstybėmis). Tuo tarpu techninė pagalba buvo organizuota skirtingai. PHARE buvo skirta pirmosioms, t.y. narystės perspektyvų turinčioms valstybėms. Sovietų Sąjungai buvo numatyta atskira techninės pagalbos programa TACIS.

2. Kai kurie pripažinimo “priešistorės” momentai (1990 m. kovas - 1991 m. birželis)

Rugpjūčio 27 d. ir rugsėjo 6 d. EB pareiškimų svarbą sunku pervertinti. Tai oficialūs dokumentai, sugražinę Lietuvą į oficialiąją tarptautinę areną. Bet reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad tai nebuvo pirmieji kartai, kai Lietuva buvo minima Bendrijos politiniuose dokumentuose. Nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo mėn. visi svarbesni Lietuvai įvykiai buvo Bendrijos stebimi. Aišku, žiūrint iš šios dienos pozicijų, nesunku kritiškiau vertinti kartais pernelyg atsargų tų pareiškimų toną, lakoniškumą ir pan. Bet kiekvienas iš jų drąsino Lietuvą, vedė prie nepriklausomybės atkūrimo pripažinimo. Pastebėtina, kad Lietuva išniro EB akiratyje pirmoji ir tam tikra prasme vienintelė iš Baltijos valstybių. Įvykiai Latvijoje ar Estijoje tokio išskirtinio EB dėmesio retai tesulaukdavo.

Jau 1990 m. kovo 24 d. trumpame pareiškime EB ragino Maskvą ir Vilnių *“pagarbiam, atviram ir teisingam dialogui”*⁷. Balandžio 4 d. padėtį Lietuvoje EB vadino *“sunkia”, “delikačia”,* reiškė *“susirūpinimą dėl potencialiai rimtų pasekmių gerėjančiam klimatui, įsivyraujančiam Europoje”*⁸. 1991 m. sausio 11, 14 d. pareiškimuose EB užsienio reikalų ministrai griežtai smerkė jėgos panaudojimą Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje⁹. Sausio 13 d. EB pirminikaujancio Liuksemburgo užsienio reikalų ministras J. Poosas įtikė SSRS pasiuntiniui Č. Aitmatovui protesto laišką, adresuotą tuometiniam SSRS užsienio reikalų ministrui E. Ševardnadzei. Jame buvo reiškiamas protestas dėl žmonių aukų Lietuvoje ir teigiama, kad kyla rimtas pavojus tolesniam SSRS ir EB bendravimui. Iš diplomatinių priemonių tai - viena griežtesnių reaguavimo formų. Atrodo, kad nė viena kita valstybių grupė tokio lygio protesto nepareiškė.

Pastebėtina ir tai, kad sausio mėn. EB pareiškimų leksikone atsiranda tokie posakiai - *“Baltijos valstybių teisėtos aspiracijos”, “Baltijos valstybių rinkti atstovai”* ir pan. Tų pačių metų vasario 4 d. ir kovo 4 d. pareiškimuose EB teigiamai vertino referendumus Lietuvoje, Latvijoje, bei Estijoje ir teigė, kad *“jų rezultatai negali būti ignoruojami”*¹⁰.

1991 m. pradžios įvykiai buvo apibendrinti ir aukščiausiu lygiu EB viršūnių susitikime Liuksemburge birželio pabaigoje. Išvadose pirmą kartą paminimos Baltijos valstybės. Natūralu, kad buvo pareikštas *“gilus susirūpinimas dėl nuo sausio mėnesio tebesitęsiančių grasinimo bei prievartos veiksmy, ir vėl pasikartojusių birželio 26 d. Vilniuje”*. EB Taryba kvietė *“pradėti rimtas derybas tarp Tarybinės valdžios ir trijų Baltijos Valstybių, siekiant rasti sprendimą, kuris išpildytų teisėtas Baltijos žmonių aspiracijas”*¹¹. Taip (tegu netiesiogiai) Vakarų Europa teigė, kad nepriklausomų valstybių atkūrimas buvo teisėtas Baltijos tautų siekis.

Visa tai yra lyg Lietuvos naujausios istorijos veidrodis, kuriame atsispindintys vaizdai, reikia manyti, bus dar ne kartą detalčiau nagrinėjami. Atskiros aprašymo savo laiku turbūt sulauks ir tokie “priešistorės” dokumentai (bei jų atsiradimo istorijos) kaip Europos Parlamento rezoliucijos dėl Baltijos valstybių devintajame dešimtmetyje. Naujųjų Lietuvos ir Europos santykių pradžios būtų galima ieškoti jau ten¹².

Prieš grįžtant prie sutarčių, reikėtų paminėti ir tokį diplomatinių santykių nustatymo formalumą - pasikeitimą ambasadoriais. 1991 m. spalio 23 d. pirmuoju Lietuvos atstovu prie Europos Bendrijos LR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas paskyrė A. Venską¹³.

Paskyrimo svarbą išryškina tai, kad po JAV, EB buvo antroji vieta, kurioje paskirtas Lietuvos diplomatas. (Tiesa, tą pačią dieną LR ambasadoriumi Vokietijoje buvo paskirtas V. Antanaitis). EB Komisijos delegatūros vadovas Švedijoje J. Cavanillas y Junquera buvo akredituotas ir Lietuvoje 1992 m. gegužės 27 d.

3. Pirmoji Lietuvos ir EB sutartis

Priėmus politinį sprendimą dėl "pirmos kartos" sutarčių sudarymo su Baltijos valstybėmis, derybų mandatas Komisijai buvo patvirtintas 1991 m. gruodžio mėn. Be didesnių nesklandumų buvo suderintas sutarties tekstas. Lietuvoje tuo užsiėmė tuometinė Tarptautinių ekonominių ryšių ministerija. 1992 m. gegužės 11 d. Briuselyje Lietuvos užsienio reikalų ministras A. Saudargas, Portugalijos užsienio ministras J. D. Pinheiro, pirmininkaujantis Bendrijai, bei tuometinis EB Komisijos viceprezidentas F. Andriessenas pasirašė Sutartį dėl prekybos ir komercinio bei ekonominio bendradarbiavimo¹⁴. Sutarties pasirašymo proga buvo priimta bendro pobūdžio Deklaracija dėl politinio dialogo tarp EB ir Lietuvos¹⁵. Tokiu būdu buvo nustatyti sutartiniai-teisiniai santykiai tarp Lietuvos ir EB. Sutarties turinys nebuvo per daug ambicingas, bet teisinis pamatas Lietuvos integravimuisi į Europą buvo padėtas.

Nurodytos sritys Sutartyje apibrėžtos bendriausiais bruožais. Sutartis remiasi lygybės, nediskriminacijos bei abipusiškumo principais. Prekybos srityje numatomas didžiausio palankumo statusas, abipusės prekybinės nuolaidos, taip pat Bendrijos kai kurių kiekybinių apribojimų panaikinimas importui iš Lietuvos. Taip pat paliekamos galimybės tolesniam prekybos liberalizavimui. Be abejonės, išskirti reikėtų tai, kad, nors ir kelis kartus apsidraudus, sutartyje buvo pavartotas ir asociacijos terminas. Prekybos ir bendradarbiavimo sutarties preambulėje ši sutartis buvo apibrėžiama kaip "*žingsnis link asociacijos sutarties tinkamu metu, kai sąlygos bus įvykdytos*". Svarbu ir tai, kad sutarties įgyvendinimui stebėti, tarpusavio konsultacijoms bei atitinkamiems sprendimams įsteigta pirmoji bendra Lietuvos ir EB institucija - Jungtinis Komitetas.

Bendrijai ši sutartis nebuvo naujiena. Pirmoji tokia sutartis buvo pasirašyta su Vengrija 1988 m. rugsėjo mėn. Jos pagrindu ir formavosi "pirmosios kartos" sutarčių tarp EB ir VRE sistema. 1989 m. tokias sutartis su EB sudarė Lenkija, 1990 m. - Čekoslovakija ir Bulgarija, 1991 m. - Rumunija. 1990 m. tokią sutartį "susėjo" sudaryti net tuo-

metinė VDR. 1992 m. Prekybos, komercinio bei ekonominio bendradarbiavimo sutartis su EB sudarė ir Albanija, Estija, Latvija, o 1993 m. - Slovėnija. Kaip minėta, tokia sutartis buvo pasirašyta ir su SSRS (1989 m.) - tik be asociacijos sutarties sudarymo perspektyvų.

4. Europos sutarčių link

Lietuvai 1992 m. gegužę pasirašius Prekybos ir bendradarbiavimo sutartį su EB, kitos Vidurio Europos valstybės jau buvo pasirašiusios (Vengrija, Lenkija, Čekoslovakija) ar derėjosi (Bulgarija, Rumunija) dėl asociacijos (Europos) sutarčių. 1989-1990 m. Bendrijoje vyko intensyvus darbas, ieškant rytinės Europos dalies suartinimo su EB kelių.

Pradėjus nuo 1990 m. birželio 25-26 d. Dubline vykusio EB Tarybos posėdžio, visuose aukščiausiojo lygio susitikimuose būdavo aptariamas šis klausimas, apmąstoma ir žingsnis po žingsnio išryškinama, konkretizuojama galimybė VRE valstybėms integruotis į EB. Be jokios abejonės, tai nebuvo iš anksto žinomas kelias. Aišku viena: Dubline pirmą kartą užsimenama dėl diskusijos apie asociacijos sutartis su kiekviena iš Vidurio ir Rytų Europos šalių¹⁶ poreikio.

Vykdydama Dublino Tarybos pavedimą, 1990 m. rugpjūčio mėn. EB Komisija EB Tarybai ir Europos Parlamentui pateikė svarstyti pasiūlymą dėl asociacijos sutarčių pasirašymo su VRE šalimis¹⁷. Pasiūlyme buvo išdėstyta galima tokių sutarčių struktūra ir tikslai. Siekiant atskirti šias sutartis nuo iki tol pasirašytųjų asociacijos sutarčių, paryškinti jų prasmę, buvo pasiūlyta jas vadinti Europos sutartimis. Taip pat išsakyta nuostata, kad tokios sutartys galėtų būti pasirašytos su VRE šalimis, bet ne su (tuomet dar) SSRS. Reformų eiga ir perspektyvos, politinių, ekonominių ryšių su Bendrija silpnumas, geografiniai dydžiai neleidžia gretinti SSRS su kitomis CRE šalimis. Šiame pasiūlyme išdėstytos nuostatos tapo pamatu ne tik Europos sutarčių struktūrai, bet ir bendrai EB politikos strategijai VRE atžvilgiu, kuri buvo akcentuojama vėlesniuose EB dokumentuose.

Bendrija siekė sudaryti tokią santykių su VRE šalimis sąrangą, kuri leistų tuos santykius plėtoti visapusiškai, nuosekliai ir lanksčiai. Principinė Europos sutarčių schema susideda iš tokių komponentų - politinio dialogo, laisvos prekybos, asmenų, paslaugų ir kapitalo judėjimo, įstatymų derinimo, ekonominio, kultūrinio, finansinio bendradarbiavimo, asociacijos institucijų. Visų Europos sutarčių struktūra vienoda,

straipsnių išdėstymas ir terminija taip pat beveik nesiskiria. Esminiu, strateginiu Europos sutarties sakiniu reikėtų laikyti paskutinįjį preambulės punktą, pripažįstantį asocijuotos šalies siekį įstoti į ES. Šis sakinytis Komisijos derybų mandate nebuvo numatytas. Ir Komisijos technokratams, ir atskirų valstybių strategams toks išipareigojimas, dar nebaisus nė Europos Laisvosios Prekybos Asociacijos (EFTA) šalių stojimo proceso, matyt, buvo per staigus. 1990 m. pabaigoje realiai mąstyti ir įsivaizduoti VRE valstybių stojimą į ES buvo nelengva. Nedėkingas buvo (ir yra) ir Turkijos asociacijos su EB pavyzdys, kai stojimo į Bendriją perspektyva buvo numatyta (fiksota asociacijos sutarties preambulėje), o įgyvendinimo galimybės laikui bėgant mažėjo. Po permainingų ir nelengvų derybų (ypač su Lenkija) buvo rasta kompromisinė formuluotė. Be abejonės, tai nebuvo kompromisas “tam kartui”. Jis atspindėjo ir besikeičiantį ES subjektų mąstymą šiuo klausimu¹⁸.

Pirmą sykį Europos sutarčių pavadinimas aukščiausiu lygiu buvo paminėtas EB viršūnių susitikime Romoje 1990 m. gruodžio mėn. “*Bendrija tikisi sudaryti “Europos sutartis” kuo greičiau ir tai reikštų naują vis artimesnių Bendrijos plėtojama santykių su Vidurio ir Rytų Europos šalimis pakopą,*”¹⁹ - buvo sakoma pirmininkaujančiojo Išvadose.

Jau pasirašius asociacijos sutartis su trimis Višegrado valstybėmis, 1992 m. gruodžio 12 d. ES valstybių ir vyriausybės vadovai Europos sutartis Edinburge vertino kaip “*priemonės, kuriomis Bendrija numato padrąsinti ir remti politinį stabilumą ir ekonominį augimą Vidurio ir Rytų Europoje*”²⁰. Pakvietę visas suinteresuotas šalis plačiai diskutuoti (sic!), Edinburge ES vadovai sutarė dėl to, kad kitame susitikime Taryba spęs tolesnio asocijuotų valstybių integravimo į ES klausimą. Iš ES pusės tai buvo dar vienas ženklas, kad imama rimčiau mąstyti apie asocijuotų valstybių stojimą į ES.

Tai patvirtino ir ES Tarybai Komisijos parengtas dokumentas *Artimesnės asociacijos su Vidurio ir Rytų Europos šalimis link*²¹. Daugelis dabar jau įgyvendintų idėjų buvo aptartos būtent šiame dokumente, daug konkrečių siūlymų ir formuluočių atsirado Sąjungos viršūnių (pvz. stojimo į ES principiniai kriterijai) ir kituose dokumentuose²². Tai buvo karštos diskusijos Bendrijos viduje ir su Višegrado valstybėmis rezultatas. Buvo projektuojama VRE integravimo į ES perspektyva, sąlygos, galimi kriterijai, tačiau kategoriškai atsisakyta nurodyti stojimo “tvarkaraštį” ar ką nors panašaus. Buvo ieškoma būdų suaktyvinti politinį bendradrabiavimą. Jau tada bandyta numatyti žingsnius “*už Europos sutarčių*” (*beyond the Europe Agreements*), link visos

Europos laisvos prekybos erdvės, kliūčių investicijoms šalinimo, trans-europinių infrastruktūros tinklų ir pan. Dabar įdomu, o ateityje bus dar įdomiau pastebėti, kaip tiksliai šiame - tikrai atskiro nagrinėjimo vertame - dokumente Komisija bus nuspėjusi, kad *“pagrindine sąranga (framework) Bendrijos santykiams su Vidurio ir Rytų Europos valstybėmis artimiausią dešimtmetį bus Europos Sutartys”*.

Komisijos žvilgsniai krypo į būsimąjį dešimtmetį. Višegrado valstybės aktyviai kovojo, kad derybos dėl stojimo prasidėtų jau 1996 m., o jų įstojimas į ES taptų įmanomas 2000 m. Čia reikia priminti (o gal prisipažinti), kad ilgai (gal net iki 1993 m. pabaigos), kalbant apie VRE, dažniausiai minty buvo turimos tik trys Višegrado valstybės. Nors atvirai taip nebuvo teigiama, tą galima pastebėti įvairiuose EB dokumentuose. Įprastai vyko įvairaus lygio EB/ES – Višegrado susitikimai (pvz., užsienio reikalų ministrų - 1992 spalio 5 d., aukščiausio lygio - spalio 29 d.), aukšto lygio vizitai. Bendrose deklaracijose buvo pripažįstami Višegrado šalių pasiekimai bei jų siekis stoti į ES. Tiesa, regiono išskirtinumą komplikavo Čekoslovakijos skilimas. Nemažai komentatorių tuo metu sutiko, kad ir aukščiau minimas Komisijos dokumentas yra pirmiausia orientuotas į Višegrado valstybes, gal dar - į Rumuniją ir Bulgariją. Lietuva, Latvija ir Estija buvo grupuojamos su Albanija ir galvojama su jomis sudaryti panašias, bet mažiau “ambicingas” sutartis²³. Tai turėjo reikšti stojimo į ES atidėjimą. Nepaisant to - ir geopolitikos veikiama, ir teisinių ryšių dėka - pamažu formavosi asocijuotų valstybių grupė. Tai buvo Europos sutartis pasirašiusios valstybės, todėl kartais pasirodydavo terminas *“Europos sutarčių šalys”*. Pasirašyti tokią sutartį ir patekti į šią grupę buvo vienas iš pagrindinių Lietuvos užsienio politikos tikslų 1992-1995 m.

Neskaitant dalyvavimo PHARE programoje, pirmuoju tikrai reikšmingu Lietuvos, o taip pat Latvijos ir Estijos “priartėjimu” prie šios grupės galima laikyti jų pakvietimą dalyvauti 1993 m. balandžio 13-14 d. Kopenhagoje organizuotoje konferencijoje. Aptarti tolesnę Europos integraciją buvo pakviesti aukšti pareigūnai iš visų VRE, pagrindinių ES, EFTA valstybių. Nuo tada galima fiksuoti ir Danijos vyriausybės poziciją, kad trys Baltijos valstybės turi būti neatsiejama šios grupės dalimi. Šito Danija nuosekliai, “fundamentalistiškai” laikėsi ir laikosi, tuo nemažai pasiekdama sau, Lietuvai, Latvijai ir Estijai. Lietuvai konferencijoje atstovavo LR Seimo URK pirmininkas K. Bobelis ir tuometinis užsienio reikalų ministro pavaduotojas A. Miškinis. Konferencijoje priimta “Kopenhagos deklaracija” nebuvo “ledus

pralaužęs” dokumentas, jame daug bendrybių ir daugelis jų jau primiršo. Bet Lietuvai tai buvo labai svarbus jos siekių pripažinimas. “*Konferencija pripažįsta, kad keleto dalyvaujančių valstybių tikslas yra artimiausioje ar tolesnėje ateityje įstoti į Europos Sąjungą,*”²⁴ - sakoma deklaracijoje.

5. Nuo Laisvos prekybos sutarties iki Europos (asociacijos) sutarties

1993 m., Danijai pirmininkaujant, pirmą kartą aukščiausiu lygiu užsimenama ir apie galimybę pasirašyti Europos sutartį su Lietuva. ES Tarybos susitikimo Kopenhagoje 1993 m. birželio 22 d. Išvados buvo sakoma: “*Siekiant stiprinti prekybos ryšius tarp trijų Baltijos Valstybių ir Bendrijos, Taryba pakvietė Komisiją pateikti pasiūlymus dėl esamų prekybos sutarčių išplėtojimo į laisvos prekybos sutartis. Bendrijos tikslu lieka sudaryti Europos sutartis su Baltijos Valstybėmis tuoj pat, kai tik bus įvykdytos būtinos sąlygos*”²⁵. Šie du sakiniai atspindi dvilypę Lietuvos padėtį 1993 m. viduryje. Iš vienos pusės, Bendrijos planuojama neapibrėžtų perspektyvų laisvos prekybos sutartis, iš kitos - Lietuvos siekiama asociacija, atverianti kelią narystei. Pasak Kopenhagos posėdžio dalyvių, antrasis sakinytis atsiradęs paskutiniu momentu, ne be pirmininkaujančių danų išmonės ir aktyvumo. Pati pastraipa Išvados buvo įdėta po antrašte *B. Kitos Vidurio ir Rytų Europos šalys* ir po santykių su Albanija aprašymo. Tuo tarpu punktas *A* vadinosi *Asocijuotos šalys*. Buvo panašu į tai, kad Bendrija tuo metu linksta nustatyti kitus - ne asociacijos! - santykius tarp EB ir Lietuvos.

Negalima nepaminėti, kad (kaip planuota Edinburge) Kopenhagoje buvo priimtas iš tiesų istorinis sprendimas: “*tos Vidurio ir Rytų Europos šalys, kurios to nori, turi tapti Europos Sąjungos narėmis*”. Taip pat buvo priimti ir garsieji VRE šalių narystės Sąjungoje “Kopenhagos kriterijai”: įstatymo viršenybė, pagarba demokratijai ir žmogaus teisėms, gebėjimas perimti EB teisinę santvarką (*acquis*), atlaikyti rinkos ekonomikos spaudimą, prisiimti narystės įsipareigojimus.

Būtų sunku paminėti visas Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos valstybių pastangas, siekiant ES sprendimo pasirašyti asociacijos sutartis. Prezidentų kreipimaisi, trijų užsienio reikalų ministrų laiškai, Baltijos Tarybos deklaracijos, dvišaliai kontaktai - visa tai darė politinį spaudimą ES. Tuo pačiu, tai buvo intensyvaus ir gana nuoširdaus Lietuvos, Latvijos ir Estijos bendradarbiavimo laikotarpis. Vėliau Europos integracijos fronte trijų valstybių keliai ėmė skirtis.

Netilptų į šio rašinio apimtį ir 1993 m. viduryje tarp ES valstybių skirtingose institucijose ar net tų institucijų padaliniuose vyravęs nuomonių skirtumas dėl Baltijos valstybių tolesnio integravimosi į ES (pvz. Europos Komisijos direktoratuose). Tai atskiros diskusijos verta tema. Aišku, kad buvo kalbama ir apie kitą “asociacijos bangą”, “antrą ešaloną” (t.y. po Višegrado valstybių), ir apie “visišką” prekybos ir bendradrabiavimo sutarties įgyvendinimą, ir t.t. Kopenhagos ES Tarybos sprendimas sudaryti su Baltijos valstybėmis laisvos prekybos sutartį taip pat kėlė įvairių neaiškumų. Kam ji reikalinga? Ką ji reiškia tolesnei integracijai? Kodėl negalima iš karto derėtis dėl Europos sutarties? Kada galima jos tikėtis? Nė į vieną iš šių klausimų aiškesnio atsakymo nebuvo.

“Geranoriškai” svarstantiems galėjo atrodyti, kad bandomas vos ne originalesnis ar operatyvesnis kelias link Europos sutarties. Kaip minėta, vienu pagrindinių tos sutarties elementų yra laisva prekyba. Prekyba apskritai yra išimtinė ES Komisijos kompetencija, tad grynai prekybos sutartys yra sudaromos gana greitai dėl paprastesnės tokių sutarčių sudarymo procedūros. Kadangi Europos sutartis turi ir politinę dalį, ji turi būti ratifikuota visose ES valstybėse. Tai gali užtrukti net porą metų, tad, laukiant asociacijos sutarties įsigaliojimo ir siekiant greičiau nustatyti prekybos režimą, būna sudaromos vadinamosios tarpinės (*interim*) sutartys, apimančios prekybos dalykus.

Lietuvos pusė siekė pradėti derybas dėl laisvos prekybos sutarties būtent kaip dėl tarpinio susitarimo, t.y. kaip dėl Europos sutarties dalies. Sudarę tokią sutartį, būtume beveik susilyginę su kitomis VRE valstybėmis, nes nė viena Europos sutartis dar nebuvo ratifikuota. (Pirmosios sutartys su Vengrija ir Lenkija įsigaliojo nuo 1994 m.). Tuo pačiu būtų suderinta vos ne pusė Europos sutarčių teksto. Tuoj po to būtų galima pereiti prie likusių Europos sutarties dalių.

Bet toks Lietuvos interpretavimas buvo, švelniai tariant, optimistinis. Ir aiškinamųjų pokalbių (tai derybų procedūros dalis) metu, ir kitais diplomatiniais kanalais iš ES pusės ėjo kitokie signalai. Bendrija aiškino, kad laisvos prekybos sutartis bus tik 1992 m. gegužės mėn. pasirašytos “pirmosios kartos” bendradrabiavimo sutarties, papildymas. “Geriausiu atveju” tai būtų galima lyginti su standartinėmis laisvos prekybos sutartimis, pvz. panašiomis į sutartis su Šiaurės valstybėmis. (Europos) Asociacijos sutartis buvo palieka-

ma tolesnei ateičiai. (Keletą mėnesių tokiu variantu - "EFTA keliu" - buvo susižavėję kai kurie Estijos URM pareigūnai.) Kopenhagos ES Tarybos gairė dėl Europos sutarčių sudarymo buvo aiškinaama kaip nuolaida danams, jų nuopelnas, kuriam įgyvendinti reikės gal net labai nemažai laiko.

6. Posūkis (1994 m. vasaris)

Bet įvykiai rutuliojosi greičiau nei ES institucijų procedūros spėjo reaguoti. Komisija pradėjo rengti derybų dėl laisvos prekybos mandatą 1993 m. rugpjūčio-rugsėjo mėn. ir jį baigė gruodžio 1 d. Po to jis dar buvo Komisijos papildytas, o 1994 m. sausio 31 d. patvirtintas²⁶. ES Ministrų taryba jam pritarė vasario 7 d., jau pasikeitus atmosferai. Derybos prasidėjo tuoj pat, vasario pabaigoje. Po keturių derybų raundų (Lietuvos delegacijai vadovavo tuometinė URM Ekonominių ryšių departamento direktorė D. Grybauskaitė), 1994 m. liepos 18 d. Briuselyje LR užsienio reikalų ministras P. Gylys, Vokietijos užsienio reikalų ministras K. Kinkelis ir Komisijos viceprezidentas L. Brittanas pasirašė *Europos Bendrijos ir Lietuvos Laisvos prekybos sutartį*²⁷. Ji buvo laikoma žingsniu link asociacijos sutarties. Joje jau buvo įrašyta ir formuluotė, pripažįstant Lietuvos siekį įstoti į ES, vėliau perkelta ir į *Europos sutartį*.

Patvirtindama derybų mandatą Komisijai, tą pačią dieną (1994 m. vasario 7 d.) ES Ministrų Taryba kartu su Komisija padarė ir bene stipriausios terminijos deklaraciją dėl Baltijos valstybių. Be kitų dalykų, deklaracijoje buvo sakoma: "*Taryba kuo greičiau žengs visus žingsnius, reikalingus deryboms dėl Europos sutarties ir jos sudarymui, pripažindama faktą, kad Estijos, Latvijos ir Lietuvos tikslas yra tapti Europos Sąjungos narėmis Europos sutarčių pagalba. Komisija sutinka greitai pateikti pasiūlymus, kad būtų užtikrinta derybų dėl Europos Sutarčių pradžia*"²⁸. Nepaisant tam tikro stiliaus nesklandumo bei netradicinės formuluotės (*to become members of the EU through Europe Agreements*), nieko energingesnio ES nebuvo ir nėra pareiškusi. Tai buvo gerą pusmetį vykusių diskusijų rezultatas, reiškęs "trečio kelio" Baltijos valstybėms paieškų pabaigą. Vokietija ir Danija savo pasiekė. Manytina, kad įvykius labai pagreitino ir ES apsisprendimą "palengvino" ir 1993 m. gruodžio mėn. rinkimai į Rusijos Dūmą. Valia ryžtingai - ir galutinai? - įtraukti Lietuvą į savo traukos sferą paaiškėjo būtent po netikėtų rinkimų Rusijoje rezultatų. Vargu, ar tai tik sutapimas.

Tad dar neįsigaliojus Laisvos prekybos sutarčiai (tai įvyko 1995 m. sausio 1 d.), buvo pradėta ruošti pasirašyti Europos (asociacijos) Sutartį tarp Lietuvos ir ES. 1994 m. spalio 31 d. buvo pristatytos, o lapkričio 28 d. ES Ministrų Tarybos patvirtintos derybų dėl Europos sutarčių su Baltijos šalimis direktyvos. Oficialiai derybos tarp Europos Komisijos (Sąjungos vardu paprastai derybas veda ji) ir Lietuvos delegacijų buvo pradėtos tų pačių metų gruodžio 16 d.²⁹

Deryboms buvo sudaryta nemaža Lietuvos delegacija, jos vadovu paskirtas Užsienio reikalų ministerijos sekretorius A. Januška. Įvyko du derybų raundai, taip pat keletas neoficialių susitikimų. Derybose buvo einama kitų VRE valstybių pramintu keliu. Rimtesnių inovacijų nebuvo siekiama nei iš vienos, nei iš kitos pusės. Be abejonės, preambulėje ir atskiruose straipsniuose atsispindėjo kelerių metų tarptautinės padėties bei ES ir asocijuotų valstybių santykių pokyčiai (pvz. Partnerystės taikos vardan programa, Stabilumo paktas, Pasirengimo narystei strategija ir pan.). Smulkmeniškai derėtis nebuvo laiko. Derybas buvo svarbu baigti kuo greičiau, maksimaliai išnaudojus Vokietijos ir Prancūzijos prezidentavimą ES 1994-1995 m. sandūroje. Derybas lengvino tai, kad jau buvo pasirašyta Laisvos prekybos sutartis, ir iš anksto buvo sutarta prekybos dalyje nieko nekeisti. Sudėję keturis derybų raundus dėl laisvos prekybos bei du dėl likusių Europos sutarties dalių, gauname daugmaž tą pačią derybų trukmę, kaip ir kitų VRE valstybių. Sutartis buvo parafuota 1995 m. balandžio 12 d. Birželio 12 d. Liuksemburge ją pasirašė tuometinis LR Ministras Pirmininkas A. Šleževičius, penkiolikos ES valstybių ministrai ir Komisijos užsienio reikalų komisaras.

Europos Sutartis pasirašyta daugiau nei prieš metus, tačiau Lietuvoje ji nagrinėta dar labai mažai. Detalaus, akademinio žvilgsnio laukia politiniai, ūkiniai, teisiniai ir kiti aspektai. Šiam kartui galima pasakyti tiek: Lietuva, Latvija ir Estija prisijungė prie šešių VRE valstybių, pasirašiusių Europos sutartis, grupės. Kaip jau minėta, vienu iš sutarties preambulės punktų ES ir Lietuva pripažino, kad *“galutinis Lietuvos tikslas yra tapti Europos Sąjungos nare”* ir kad *“asociacija šios sutarties dėka padės Lietuvai pasiekti šį tikslą”*³⁰.

Preciziškai, formaliai asociacijos sąvoka nėra apibrėžta. Europos sutartis nereiškia asocijuotos (ar kokios nors kitos) narystės formos. Narystės diferenciacijos ES konstituciniuose dokumentuose kol kas nėra. Yra narystė ir yra asociacija, susisiejimas, bendro darbo kryptis.

Šie dalykai nepainiotini. Asociacijos sutarčių įvairovė yra didžiulė; šiuo atveju sutarties tikslas - pasirengimas narystei ES, tačiau tikslios sąlygos ar terminai joje nenumatomi, kaip nenumatomos ir jokios savaiminės pasekmės, t.y. dėl kiekvienos pakopos, dėl kiekvienos srities turės būti priimami nauji sprendimai. (Pvz., numatytas pereinamasis, Lietuvos prisitaikymo prie ES laikotarpis: jo pabaiga 1999 m. nereikia automatiškos derybų dėl stojimo į ES pradžios). Ūkiškuose reikaluose asociacija turėtų sudaryti galimybes laipsniškai, su tam tikromis lengvatomis įsijungti į ES prekių, paslaugų, kapitalo ir darbo jėgos Bendrąją rinką, t.y. į tai, ką Vakarų Europa sukūrė po Antrojo Pasaulinio karo. Europos sutartis - didžiulis, daugiau nei dvejų metų darbo, o taip pat palankaus aplinkybių susiklostymo rezultatas. Jo tikroji prasmė išryškės artimiausiu metu, kai bus sprendžiamas naujų valstybių priėmimo į ES klausimas. Žymėdama vieno proceso pabaigą, Europos sutartis atveria kelią kitam - Lietuvos stojimui į ES.

Pasirašiusi Europos sutartį, Lietuva prisijungė prie kitų asocijuotų valstybių, besirengiančių narystei ES. Asociacijos patirčiai apibendrinti 1994 m. gruodžio mėn. ES viršūnių posėdyje Esene (Vokietija) buvo patvirtinta *Asocijuotų Vidurio ir Rytų Europos šalių pasirengimo stoti į ES strategija* (plačiau žinoma kaip *Pre-Accession Strategy*)³¹. Pats pavadinimas sako, kad tai yra strategijos, visaapimančios politikos dokumentas. Pažymėtina, kad tai yra vienašališkas ES aktas, o ne sutartis, sukurianti abipuses pareigas ar teises. Čia dar kartą prisimintinas jau minėtas Europos Komisijos 1992 m. pabaigos dokumentą (*Artimesnės asociacijos link...*) - daugelis Strategijos elementų yra atėję iš ten.

Visa, kas šiuo metu vyksta tarp asocijuotų valstybių ir ES, vienaip ar kitaip patenka po šios Strategijos "stogu". Ir Europos sutarties įgyvendinimas, ir reguliarūs visų sričių ministrų susitikimai ("struktūrizuotas dialogas"), ir intensyvesnis politinis bendradarbiavimas, ir teisės harmonizavimas (detaliau išdėstytas vadinamojoje *Baltojoje knygoje*³²), ir bendradarbiavimas teisėsaugos bei vidaus reikalų srityje, ir PHARE programos pertvarkymai, ir asocijuotų valstybių išitraukimas į ES įvairių sričių programas - visa tai apibrėžiama šia Strategija. Sąjungai buvo svarbu susisteminti norinčių šalių rengimąsi narystei, joms - tam tikra prasme ir sau - išaiškinti pagrindinius tokio pasirengimo dėmenis, suderinti įvairias iniciatyvas, pastangas bei atitinkamą pagalbą. Trijų Baltijos šalių dalyvavimas šiame procese yra privilegijuotas. Mat, šių trijų valstybių asociacijos sutartys nėra ratifikuotos, tad - ir neįsigaliojusios. Formaliai žiūrint, Lietuva dar nėra pilnakraujiškai asocijuota su ES.

Tokį paskatinimą galima vertinti tik kaip ES palankumo ženklą. (Iki 1996 m. rudens Lietuvos–ES asociacijos sutarčiai buvo pritarusios Danija, Švedija, Suomija, Austrija, Airija, Vokietija ir Europos Parlamentas. LR Seimas sutartį ratifikavo 1996 m. birželio 20 d.)

Į Eseno ES Tarybos susitikimą paskutinę minutę buvo pakviesti šešių VRE valstybių atstovai. Nuo tada prasidėjo reguliarūs aukščiausio lygio susitikimai. LR Prezidentas pirmąkart dalyvavo ES Tarybos posėdyje Kanuose 1995 m. birželio mėn., t.y. tuoj po Europos sutarties pasirašymo.

7. Rusijos kariuomenės išvedimas, 1994 m. Lietuvos ir Lenkijos sutartis

Lietuvos ir ES santykių apibūdinimas nebūtų tikslus, nepaminėjus dar poros dalykų, atspindinčių Sąjungos geopolitinį mąstymą. Tai - Rusijos kariuomenės išvedimas iš Lietuvos bei Lietuvos ir Lenkijos draugystės ir bendradarbiavimo sutartis. Kas geriau simbolizuoja šaltojo (o gal ir ne tik šaltojo?) karo pabaigos situaciją Lietuvoje nei Rusijos kariuomenės atsitraukimas ir geros kaimynystės santykių pradžia? Abu šiuos procesus Sąjunga atidžiai stebėjo, dalyvavo ir atitinkamai juos vertino.

1993 m. rugsėjo 1 d. EB paskelbė pareiškimą *Dėl Rusijos kariuomenės atitraukimo iš Lietuvos*. Aukštai vertindama Rusijos ir Lietuvos pastangas (*“ir ypač Prezidentų B. Jelcino ir A. Brazausko”*), sėkmingai įgyvendinant 1992 m. Helsinkio Europos Saugomo ir Bendradarbiavimo Organizacijos (ESBO) Dokumento 15 paragrafą, Bendrija teigė, kad tai *“leis atversti naują Rusijos ir Lietuvos dvišalių santykių puslapį”*. EB pareiškė įsitikinimą, kad Rusijos *“kariuomenės atitraukimas iš Lietuvos yra reikšmingas įnašas į stabilumą ir saugumą Šiaurės Europoje”*³. Daugiau nei po penkiasdešimties metų baigėsi Lietuvos pirmosios iš Baltijos valstybių - okupacija. Įdomu, kad Lietuva ES žemėlapyje pradėjo iškilti Šiaurės Europoje.

Neliko ES nepastebėtas ir kitas Lietuvai strateginis klausimas - Rusijos karinis tranzitas. 1994 m. gruodžio 21 d. Vokietijos ambasada Lietuvoje išplatino ES pareiškimą *Dėl Lietuvos ir Rusijos karinio tranzito derybų*. Žinant, kokia aštri buvo ši problema, Vilniuje pareiškimas buvo sutiktas nevienareikšmiškai. *“Europos Sąjunga Lietuvos ir Rusijos vyriausybėms reiškia savo susirūpinimą dėl vis dar neišsprendžiamo karinio tranzito į ir iš Kaliningrado klausimo”*. Atrodo, laikas prisiminti

ir kitą to pareiškimo sakinį: susitarimas dėl tranzito *“nepaveiktų Lietuvos suartėjimo su Europos Sąjunga, tačiau įtakotų tolesnę Lietuvos–Rusijos santykių stabilizaciją ir tokiu būdu - viso Baltijos jūros regiono stabilumą”*³⁴. Tam, beje, pritarė Austrija, Suomija ir Švedija, besirengiančios tapti ES narėmis. Kiek šioje ES pozicijoje būta strategijos, o kiek taktikos sumetimų, parodys netolima ateitis.

Kitokio pobūdžio buvo ES 1994 m. kovo 30 d. pareiškimas. Artėjančio Lietuvos–Lenkijos sutarties pasirašymo balandžio 26 d., ES laukė labai susidomėjusi. *“ES ir jos valstybės vertina abiejų šalių sėkmingas pastangas, atsižvelgus į istoriją, žiūrėti į ateitį ir pradėti naują jų dvišalių santykių etapą. Tokia pasitikėjimą kelianti priemonė padės joms judant didesnės integracijos į Europos politines ir ekonomines struktūras keliu”*³⁵. Šis Sąjungos įvertinimas vėliau buvo ne sykį minimas Lietuvos užsienio politikos vadovų kalbose. Įdomu tai, kad ES savo poziciją pareiškė beveik prieš mėnesį iki sutarties pasirašymo, ją tik parafavus (balandžio 18 d.). Matyt, iš anksto sveikindama šią pamatinę sutartį (*“kaip reikšmingą į viso regiono stabilumą Europos Stabilumo Pakto dvasioje”*), Sąjunga tarsi norėjo sumažinti paskutiniųjų iki sutarties likusių dienų įtampą, užkirsti kelią nepageidaujamiems netikėtumams.

8. Stabilumo Paktas

Nors tai ir nebuvo planuota iš anksto, Lietuvos–Lenkijos sutartis buvo pasirašyta kaip tik likus mėnesiui iki Europos Stabilumo Pakto patvirtinimo. Tiems, kas atidžiau seka tarptautinę politiką, Europos Stabilumo Paktas yra girdėtas. 1994-1995 m. jis buvo minimas beveik visose pagrindinių Lietuvos užsienio politikos veikėjų kalbose vidaus ir užsienio auditorijose. Pagal Pakto iniciatorių sumanymą - o tai buvo vienu pirmųjų ES bendros užsienio ir saugumo politikos pratimų - VRE valstybių dalyvavimas Pakte buvo būtina sąlyga suartėjimui su ES. Pakto nesilaikymas galėtų būti pagrindu net ekonominiam bendradarbiavimui sustabdyti.

Pagrindinį dėmesį skyrus tautinių mažumų ir sienų problematikai, Baltijos jūros ir Vidurio Europos *regioniniuose staluose* buvo bandoma nuosekliai apžvelgti kaimynų santykius, ieškoti pasitikėjimą stiprinančių priemonių, tam tinkamų projektų³⁶. Beveik dvejų metų procesas baigėsi iškilmingu Pakto priėmimu Paryžiuje 1995 m. kovo 21 d.³⁷ Patį dokumentą sudarė dvišalių sutarčių ir konkretaus bendradarbiavimo projek-

tų konglomeratas, perduotas saugoti ir įgyvendinti ESBO.

Lietuvai pakvietimas į Paktą buvo neeilinis įvykis. 1993 m. pabaigoje pirmą kartą ji buvo traktuojama vienodai su asocijuotomis valstybėmis, kaip šalis, „turinti stojimo į Europos Sąjungą perspektyvą“ (pavyzdžiui, Slovėnija į šią grupę nepateko). Nebūnant „Europos sutarties valstybe“, dalyvavimas Pakto procese Lietuvai tapo puikia proga reguliariai informuoti ES apie padėtį šalies viduje ir santykius su artimais kaimynais, pateikti savus vertinimus, kitaip tariant, plėtoti politinį dialogą. Dar prieš Rusijai pradėdant aktyviau reikštis Pakto veikloje ir siekiant jį išnaudoti „rusakalbių“ padėties Latvijoje ir Estijoje klausimui kelti (taip pat Estijos „teritorinėms pretenzijoms demaskuoti“), iš Lietuvos pusės buvo nuosekliai įtvirtinama nuostata, kad Lietuvoje tautinių mažumų bei sienų problemos yra arba išspręstos, arba sėkmingai sprendžiamos. Skirtingai nei Latvijai bei Estijai, Lietuvai nereikėjo aiškintis dėl Rusijos kariuomenės išvedimo peripetijų (pvz., sovietinių kariškių socialinė apsauga), o buvo galima atsidėti konstruktyvesniems projektams (sienų efektyvumas, regioninis bendradarbiavimas), gerai kaimynystei propaguoti.

Pakto procesas pastūmėjo Lietuvą europietiškos susitaikymo ir geros kaimynystės filosofijai atrasti. Ji buvo atsakas į tam tikrą pasimetimą, išvedus Rusijos kariuomenę. Lietuvos santykiai su kaimynais susilaukė teigiamo vertinimo. Lietuvos–Lenkijos draugystės ir bendradarbiavimo sutartis pripažinta vienu ryškiausių Pakto tikslų įgyvendinimo pavyzdžių. Paskutiniai bendri dviejų šalių Prezidentų ir Premjerų pareiškimai rodo, kad spartus santykių klimato gerėjimas duos konkrečių rezultatų jau artimiausiu metu. Galima drąsiai teigti, kad bendradarbiavimas Pakto rėmuose suvaidino tam labai palankų vaidmenį.

Lietuvos geros kaimynystės ir bendradarbiavimo sutarčių su Lenkija, Latvija bei Estija, taip pat su Baltarusija ir Rusija, įtraukimas į Europos Stabilumo Paktą neginčijamai tvirtino Lietuvos kaip stabilios valstybės įvaizdį. Viešas ir reikšmingas gerų Lietuvos santykių su kaimynais patvirtinimas buvo pirmą kartą sąlyga tolesniam Lietuvos integravimuisi į Vakarų.

9. ES Tarybos posėdis Madride

1995 m. gruodžio 8 d. LR Prezidentas pasirašė laišką ES Tarybai, kuriuo prašoma priimti Lietuvą į ES. Šis prašymas leido ES insti-

tucijoms pradėti formalias Lietuvos stojimo į ES svarstymo procedūras (paraiškos priėmimas, Europos Komisijos klausimynas ir t.t.). Tai buvo aštuntoji paraiška iš VRE. 1994 m. kovo 31 d. Vengrija pirmoji iš asocijuotųjų valstybių oficialiai pateikė prašymą stoti į ES. Tuoju po jos (balandžio 5 d.) sekė Lenkija. Asocijuotos valstybės aktyviai veikė, siekdamos kito ES žingsnio - sprendimo dėl stojimo derybų pradžios. Aistras kaitino ir tai, kad Maltai ir Kiprui - dviems asociantų grupės senbuvėms - ES jau buvo pažadėjusi pradėti derybas dėl stojimo, praėjus pusmečiui po ES Tarpvyriausybinių konferencijos pradžios.

1995 m. gruodžio 15-16 d. Madride nelengvai posėdžiavusi ES Taryba priėmė tokią formuluotę dėl VRE valstybių: baigus Tarpvyriausybinių konferenciją ir atsižvelgus į Komisijos nuomonę, Taryba "*artimiausia proga priims derybų dėl stojimo į ES pradžiai reikalingus sprendimus*". Taip pat Taryba "*tikisi, kad pradinė šių derybų pakopa sutaps su derybų su Kipru ir Malta pradžia*"³⁸. Po pusmečio, 1996 m. birželio mėn. iš principo ta pati nuostata buvo patvirtinta ES Tarybos susitikime Florencijoje³⁹. Būtent dėl šių formuluočių, už jų slypinčių variantų ir jų kombinacijų vyksta intensyvi diskusija ir ES, ir tarp asociantų. Nors Komisija turės pareikšti savo Nuomonę (*Avis*) - toks yra dokumento pavadinimas - dėl visų paraiškų stoti padavusių kandidačių pasirengimo, Tarybos pozicija šiuo metu *nenumato*, kad derybos būtų pradėdamos su visomis VRE valstybėmis *kartu*. Kita vertus, bendra visiems derybų pradžia (*preliminary stage of negotiations*), nereikštų bendros tų derybų pabaigos ir iš to sekancio įstojimo į ES.

Tarpvyriausybinių konferenciją, kurioje siekiama modernizuoti Sąjungos institucijas bei užsienio politiką, planuojama baigti 1997 m. viduryje. Vadinasi, jei ES vidaus ir tarptautinė padėtis nepatirs netikėtų sukrėtimų, jai (ES) lieka kiek mažiau negu metai šioms strateginėms dilemoms spręsti. Aišku, kad naujam Sąjungos plėtimui nėra precedento ir dėl socialinių-ekonominių skirtumų tarp kandidatų ir narių, lyginant su ankstesniais plėtimais (t.y. dėl kokybės), ir ir dėl didelio kandidatų (naujų narių?) skaičiaus (t.y. dėl kiekybės). Nuo šių dilemų sprendimo ES priklausys ir tai, kokios dilemos bus sprendžiamos Lietuvoje šio šimtmečio pabaigoje.

Apibendrinimai ir išvados

Per penketą metų nuo tada, kai ją pripažino ES (1991 m.), Lietuva padarė didžiulį suolį: nuo SSRS aneksuotos - ir faktiškai neegzistuo-

jančios - "respublikos" iki savarankiškos valstybės, pretenduojančios tapti ES nare. Tai nepaprastas, visų pirma, pačios Lietuvos pasiekimas. Tačiau be ES, jos valstybių suinteresuotumo ir palaikymo, vargu, ar reikalai būtų klostęsi sėkmingai. Kad įmanomi ir kitokie scenarijai, galima įsitikinti, pažvelgus į Slovėnijos ar Albanijos pavyzdžius. Pirmoji, nors ir būdama ekonomiškai stipriausia Vidurio Europos valstybė, susidūrusi su rimtais prieštaravimais iš savo galingų kaimynų, tik vargais negalais sugebėjo ištrūkti iš Balkanų katilo. Tuo tarpu Albanija politiškai yra likusi faktiškai ten pat, kur buvo - kartu su Baltijos šalimis - 1993 m. ir vis mažiau yra kalbama net apie asociacijos sutartį su šia valstybe.

ES pradėjo svarstyti VRE integraciją į ES 1989 m. Prireikė beveik šešerių metų, kad būtų ištarti garsūs Madrido Tarybos (1995 m.) žodžiai: ES plėtimasis į VRE "yra ir politinė būtinybė, ir istorinė galimybė Europai"⁴⁰. Per tą laiką euforiniai pasveikinimai pynėsi su ryškesnių vizijų trūkumu, ryžtingesnių pokyčių poreikiais su Sąjungos vidaus politikos peripetijomis. Tačiau palaipsniui ES buvo pratinamasi prie minties, kad VRE valstybių stojimas į ES nėra neįmanomas. Tam reikėjo iš naujo permąstyti ne vieną tradicinę ES veiklos sritį, atgaivinti užmirštas koncepcijas, galiausiai - formuoti strategiją. Taip pamažu buvo pradėti ES išsiplėtimo kaštų skaičiavimai ir, atrodo, kad naudos randančiųjų skaičius didėja.

Grynai metodikos sumetimais būtų galima pasiūlyti tokią Lietuvos ir ES santykių penkmečio "periodizaciją": 1) santykiai iki tarptautinio pripažinimo (t.y. iki 1991 rugpjūčio 27 d.); 2) santykiai nuo pripažinimo iki ES sprendimo sudaryti Europos (asociacijos) sutartį 1994 m. vasario mėn. Šiame etape būtų galima išskirti atkarpą nuo tokios sutarties sudarymo galimybės numatymo ES Tarybos posėdyje Kopenhagoje 1993 m. birželio mėn.; 3) dabartinis etapas (jis turėtų baigtis derybų dėl stojimo į ES pradžia).

Lietuvos ir ES santykių raidoje svarbiausiu posūkiu laikytinas ES sprendimas pasirašyti Europos sutartį 1994 m. pradžioje. Trijų Baltijos valstybių ir jų rėmėjų Sąjungoje aktyvumas, palankūs pirmininkaujantieji buvo tarp tokio sprendimo veiksmų. Panašiai kaip ir Lietuvos pripažinimo atveju, netenka abejoti dramatiškų įvykių Rusijoje poveikiu ES. Kitu geopolitiniu posūkiu bus Sąjungos sprendimas pradėti derybas su Lietuva dėl narystės. Šiandien nesinorėtų abejoti, kad taip bus. Tačiau kada tokios derybos prasidės, o svarbiausia, kada jos baigsis, labai nelengva numatyti.

Problemiška ir tai, kad VRE - asocijuotų su ES valstybių grupė - nėra vienalytis blokas, kaip kartais norėtųsi ES strategams ar kai kurioms silpnesnėms asociantėms. Šių valstybių santykiai su ES klostėsi nevienodai. Skiriasi patirtis, Europos Sąjungos išmanymas, įvairiausių ryšių su ES gausa. Tam tikra diferenciacija iš ES pusės egzistavo visą laiką. Iš pradžių, 1988-1992 m., ji buvo akivaizdi, pažvelgus į sutarčių, politinių deklaracijų sąrašus ir turinį. Kiek vėliau, 1993-1995 m., ES, siekdama susisteminti santykius su VRE, sukūrė lyg ir vienodo žiūrėjimo į ją mechanizmus ("daugiašalis dialogas", "struktūrizuoti santykiai" ir pan.). Dabar, artėjant konkrečių sprendimų (atsakymų) metui, ES valstybėse į kandidates bandoma žvelgti individualiau, permaštomai įvairūs geopolitiniai, ekonominiai, kultūriniai veiksniai tam, kad skubotas Sąjungos išplėtimas netaptų jos paaukojimu.

Pripažindama Lietuvos vaidmenį Baltijos jūros regione, ES ne kartą yra teigiamai vertinusi jos užsienio politiką, sutarimą su kaimyninėmis valstybėmis. Kaip regioninis veikėjas Lietuva gali būti įdomi ir naudinga Sąjungoje. Tuo labiau, kad kalbama apie regioną, kuriame ES susiliečia su Rusija. Būtent jos sienos su ES, o ne su NATO pailgėjimas yra labai tikėtinas ES artimiausios ateities interesas. Tokie svarstymai, kaip ir Baltijos jūros ekonominis, strateginis vertinimas bus lemiantys. Tačiau kol kas Lietuvos įstojimo į ES pirmoje asocijuotų valstybių grupėje klausimas lieka atviras.

Suartėjimas su ES, jos pažinimas Lietuvą keičia, spartina jos ūkio ir politikos persitvarkymą, netgi jei tai ne visuomet pastebima. Per penketą metų, atrodo, susidarė visos sąlygos Lietuvos politinės, ūkio, teisės, socialinės sistemų negrįžtamam susiorientavimui pagal Europą integruojančius dėsnius. Kad ES yra daugiau nei "dar viena" ekonominė ir politinė Vakarų Europos organizacija, liudija ir tai, kad svarstant narystės NATO klausimą, vienu iš kriterijų bus narystės ES perspektyvos⁴¹. Sunku įsivaizduoti Lietuvą tampant NATO nare, neįstojusią į ES. Kita vertus, jei nedaugės Lietuvos tapimo NATO nare galimybių, buvimas ES būtų ir viena rimčiausių Lietuvos saugumo garantijų.

Lietuvai ES yra moderniausios valstybių ir tautų sugyvenimo organizacijos pavyzdys. Pasak prieškarinio diplomato V. Sidzikausko, Europos integracija yra jos politinio ir kultūrinio bei civilizacinio vaidmens klausimas⁴². Ateinančio penkmečio turėtų užtekti, kad Lietuva neliktų už šios organizacijos ribų.

PASTABOS IR NUORODOS

- ¹ *Documents of the European Political Cooperation*. - Brussels. - 1991. - P. 337.
Visi šie dokumentai buvo skelbti ir kaip pranešimai spaudai; jų nuoroda - P. 81-91.
- ² *Ibid.* - P. 335 (P. 78-91).
- ³ *Ibid.* - P. 337 (P. 81-91).
- ⁴ *Ibid.*
- ⁵ *Ibid.* - P. 331 (P. 76-91)
- ⁶ *Ibid.* - P. 350 (P. 85-91).
- ⁷ *Ibid.* - P. 95 (P. 25-90).
- ⁸ *Ibid.* - P. 97 (P. 27-90).
- ⁹ *Ibid.* - P. 286 (P. 08-91).
- ¹⁰ *Ibid.* - P. 294 (P. 21-91).
- ¹¹ *European Council Presidency Conclusions*. - Luxembourg. - 28 and 29 June 1991. - SN 151-2-91. - P. 15.
- ¹² Už šį pastebėjimą dėkoju ambasadoriui Adolfui Venskui.
- ¹³ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo dokumentų rinkinys*. - Vilnius. - 1992. - P. 455.
- ¹⁴ *Valstybės žinios*. - 1993. - Nr. 7. ES šaltinis: *Official Journal of the European Communities*. - L 403. - 31 December 1992.
- ¹⁵ *Presse 67*. - G. 6166-92.
- ¹⁶ *European Council Presidency Conclusions*. - Dublin - 25 and 26 June 1990. - P. 5.
- ¹⁷ COM (90) 398 fin. - 27 August 1990.
- ¹⁸ ES valstybių narių, ES institucijų pažiūrų evoliucija Vidurio (ir Rytų) Europos valstybių narystės Sąjungoje klausimu yra verta atskiro ir detalaus nagrinėjimo. Prasidėjusi 1989-1990 m., ji tęsiasi iki šiol.
- ¹⁹ *European Council Presidency Conclusions*. Rome - 14 and 15 December 1990. - Part 1. - SN 424-2-90. - P. 4.
- ²⁰ *Conclusions of the Presidency*. Edinburgh. - 12 December 1992. - SN 456-92. - Part D. - P. 3. Aptariamo laikotarpio ES viršūnių susitikimų Išvadas galima rasti ir atskirame leidinyje *The European Councils. Conclusions of the Presidency. 1992-1994*. - Brussels. - 1995.
- ²¹ Žr., pvz., *Towards a Closer Association with the Countries of Central and Eastern Europe. Report by the Commission to the European Council // Agency Europe. Europe Documents*. - No. 1814.- 9 December 1992.
- ²² Čia būtina paminėti dar du Komisijos dokumentus, atspindinčius tolesnes diskusijas: *The Europe Agreements and Beyond: A Strategy to Prepare the Countries of Central and Eastern Europe*. - COM (94) 320 fin. - 13 July 1994; *Follow up to Commission Communication on "The Europe Agreements and beyond..."*. - COM (94) 361 fin. - 27 July 1994.
- ²³ *Agency Europe*. - 7-8 December 1992. - No.5873. - P. 9.
- ²⁴ *Declaration from the Conference on Economic Development in Central and Eastern Europe*. - Copenhagen - 13 and 14 April 1993 // *Agency Europe. Europe Documents*. - No. 1830. - 21 April 1993. - P. 2.
- ²⁵ *Conclusions of the Presidency*. - Copenhagen. - 21 and 22 June 1993. - SN 180-93. - P. 12.
- ²⁶ *Bulletin of the European Union. European Commission*. - Luxembourg..

- 1994. - No. 1-2. - P. 72-73.

²⁷ *Valstybės žinios*. - 1995 m. - Nr. 105. ES šaltinis: *Official Journal of the European Communities*. - L 375. - 31 December 1994.

²⁸ *Bulletin of the EU*. - 1994. - No. 1-2. - P.73.

²⁹ *Ibid.* - 1994. - No. 11. - Point 1.3.25.

³⁰ Lietuviškas tekstas *Valstybės žiniuose* kol kas neskelbtas. Parafuotas tekstas spausdintas: *Commission of the EC*. - COM (95) 207 final. - 96-0128 (AVC).

³¹ *European Council Meeting on 9 and 10 December 1994 in Essen. Presidency Conclusions*. - Annex IV. - SN 300-94.

³² Į lietuvių kalbą yra išversta įvadinė šio dokumento dalis: *Asocijuotų Vidurio ir Rytų Europos valstybių pasirengimas integracijai į Sąjungos vidaus rinką. Baltoji knyga*. - Vilnius. - 1995. Tekstas su priedais - COM (95) 163 fin. - 3 May 1995.

³³ *European Political Cooperation. Press Release*. - Brussels. - 1 September 1993. - P. 85-93-rev.

³⁴ *Botschaft der Bundesrepublik Deutschland, Wilna. Press Release Regarding Lithuanian-Russian Negotiations on Military Transit*. - Vilnius. - 21 December 1994.

³⁵ *Council of the EU. Press Release. Communique of the Presidency on behalf of the EU on the Conclusion of the Treaty on Friendship and Cooperation between the Republic of Lithuania and the Polish Republic*. - Brussels. - 30 March 1994. - P. 30-94.

³⁶ Stabilumo Paktas buvo patvirtintas kaip vienas pirmųjų ES bendros užsienio politikos "bendrų veiksmų" (atsiradusių po Maastrichto sutarties pasirašymo). Žr.: O.J. L 165. - 1 July 1994. - 94-367-PESC; O.J. L 339. 31 12 December 1993. - 93-728-PESC.

³⁷ Pakto tekstą žr.: *Atgimimas*. - 1995. - Kovo 20 d.

³⁸ *Madrid European Council. 15 and 16 December 1995. Presidency Conclusions*. - Part A. - SN 400-95. - P. 24.

³⁹ Jei Madride ES vadovai teigė "tikį", kad derybų pradinė pakopa sutaps su Kipru ir Malta, tai Florencijoje buvo išsireikšta lyg ir truputėlį stipriau: kad derybos "galėtų prasidėti...". Žr.: *Florence European Council. Presidency Conclusions*. - 21 and 22 June 1996. - P. 12.

⁴⁰ *Ibid.* - P. 11.

⁴¹ Žr., pvz., *Study on NATO Enlargement*. - September 1995. - P. 7.

⁴² Sidzikauskas V. *Ties lietuviškomis problemomis // Lietuva. Politinis žurnalas*. Nr. 1. - New York. - 1952. - P. 7.